Edmund Pjech

Němska kubłanska politika a narodne mjeńšiny w „krótkim 20. lětstotku“ (1918–1990)

Serbja w přirunowanju

1. Kubłanska politika a narodne mjeńšiny we Weimarskej republice

Wuslědki Prěnjeje swětoweje wójny z postajenjemi Versailleskeho měroweho zrěčenja woznamjenichu za Němske mócnarstwo wulku politisku poražku. Wosebje we wuchodnych prowincach, ale tež na sewjeru a zapadźe dyrbješe němski stat wjetše dźěle teritorija wotstupić. Byrnjež so tak narodna struktura ludnosće w Němskej zjednotniła, bydlachu w kraju hišće poměrnje sylne cuzoreěčne ludowe skupiny, kotrež w někotrych regionach samo wjetšinu wobydlerstwa wučinichu. Najwjetša mjeńšina w Němskej běchu Polacy z 1,2 milionomaj wosobow (porno 3,7 milionam do 1914).[1] Ličba danskeje mjeńšiny w Schleswigsko-Holsteinskej ležeše mjez 15 000 a 20 000 (porno 200 000 do 1914). Ličba Serbow podawaše so w priwatnych ličenjach z někak 115 000 a ličba Sewjernych Frizow ze 16 000 ludźimi. Nimo toho sydleše we wobłuku hranicow Němskeho reicha čěska mjeńšina ze 47 000 a litawska mjeńšina z něhdźe 40 000 wobydlerjemi. Jako cuzoreěčna ludowa skupina njeakceptowachu so wot wšeho spočatka Sinti a Roma, kotrychž ličba so z někak 30 000 ludźimi podawaše. Woni běchu mjenje abo bóle wumjezowani, dokelž njewobhladowachu so jako kruće zasydleni.[2]

Němska poražka w Prěnjej swětowej wójnje kaž tež rozsudy Versailleskeho měroweho zrěčenja wuwołachu pola wulkeho dźěla němskeho wobydlerstwa protest, njewěstosć a strach. Wójnske nazhonjenja a rozpad Kejžorskeho mócnarstwa wjedźechu k radikalizowanju ciwilneje towaršnosće, štož wujewi so mjez druhim w sylnym němskim nacionalizmje w hraničnych pasmach.

Hladajo na wotstupjene teritorije spyta němske knježerstwo narodne mjeńšiny w Němskej bagatelizować. To pokaza so mjez druhim při ludličenju, přez kotrež dyrbješe so niska procentowa sadźba cuzoreěčneje ludnosće dopokazać. Němska definowaše so jako narodny stat, kotryž wobsteji k wjace hač 99 procentow z němskeho wobydlerstwa: „Über 99 v.H. seiner Bevölkerung sind Deutsche. Vor dem Weltkriege betrug die Zahl der Deutschen nur 92,5 v.H. der Gesamtbevölkerung. […] Durch die Abtretung der Grenzgebiete und die Auswanderung vieler Polen aus dem Rheinland und Westfalen nach Frankreich oder in ihre Heimat hat das Deutsche Reich den größten Teil seiner nicht deutsch sprechenden Bevölkerung verloren, so daß die nationalen Minderheiten (Masuren in Ostpreußen, Wenden in der Lausitz, Wasserpolacken in Oberschlesien) nur verschwindend klein sind.“[3] Tute niwelěrowanje cuzoreěčnych ludowych skupinow pokazowaše so tež w šulskich knihach dwacetych lět. Jeli so tajke docyła naspomnichu, potom so jich wuznam marginalizowaše, mjeztym zo so róla němskich mjeńšinow we wukraju wuzběhowaše. Tak pisaše so w daloko rozšěrjenej zemjepisnej wučbnicy wo

---

[1] Hlej Julius Bogensee a Jan Skala (wud.): Die nationalen Minderheiten im Deutschen Reich und ihre rechtliche Stellung, Berlin 1929, str. 10–12.

[2] Wolfgang Wippermann: „Wie die Zigeuner“. Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich, Berlin 1997, str. 149.

[3] Deutsches Reich, w: Meyers Lexikon, Bd. 3, Leipzig 1925, str. 599.

Serbach w Delnjej Łužicy: „Früher wohnten in dieser Gegend keine Deutschen, sondern Wenden (Slaven, Verwandte der Polen und Russen). Bei der Besiedlung des Landes ringsum blieben die Deutschen den unzugänglichen Sümpfen fern; daher hielt sich bis heute wendische Tracht und neben der deutschen Sprache, die alle sprechen, auch die wendische.“[4]

Na druhej stronje pak intensiwowachu knježerstwowi reprezentańca Weimarskeje republiki wěste strategije, zo bychu prawa němskich mjeńšinow we wukraju zawěsćili. Njepřihódna wonkownopolitiska konstelacija wukonješe sylny wliw na nutřkownu politiku. Pod tutym ćišćom bě Němska zwólniwa, tež w Němskej bydlacym cuzorěčnym ludowym skupinam wšelake prawa přizwolić. To so wotbłyšćowaše w artiklu 113 Weimarskeje wustawy: „Die fremdsprachigen Volksteile des Reiches dürfen durch Gesetzgebung und Verwaltung nicht in ihrer freien volkstümlichen Entwicklung, besonders nicht im Gebrauch ihrer Muttersprache beim Unterricht sowie bei der inneren Verwaltung und der Rechtspflege beeinträchtigt werden.“[5]

Dołho diskutowaše so mjez politiskimi zastupjerjemi, za kotre ludowe skupiny ma so artikl 113 docyła nałožować. Połny mjeńšinowy status dóstachu w Němskej oficialnje jenož Danojo a Polacy. Wšě tamne skupiny – kaž Češa, Kašubojo, Litawčenjo, Serbja abo Sewjerni Frizojo – wobhladowachu so jako ludowe zbytki, kotrež běchu so w běhu stawiznow nimale cyle do němskeho wobswěta integrowali. Hajenje a pěstowanje jich rěčow dyrbješe měć jenož lokalny wuznam. Jich wužiwanje we wobłuku šule abo cyrkwje rjadowaše so tuž jenož na runinje krajow Sakskeje a Pruskeje. Němske knježerstwo wotpokaza kóždežkuli nadregionalne rjadowanje, zo njeby so mjeńšinowy problem přejara akcentował.[6]

Prěnje postajenje za mjeńšinowe šulstwo w Němskej po skóńčenju wójny bě wukaz za wužiwanje pólskeje rěče w šulskej wučbje w pruskich ludowach šulach dnja 31. decembra 1918. Na tutym zakładźe smědźeše so pólskorěčnym dźěćom nabožina w jich maćerščinje podawać. Nimo toho móžachu so přidatne hodźiny za zwučowanje w pólskim čitanju a pisanju poskićeć.[7] W přichodnych lětach so tute postajenja na dalše cuzorěčne ludowe skupiny w Pruskej rozšěrjachu. Wot měrca 1920 płaćachu wone tež za dansku mjeńšinu w Schleswigsko-Holsteinskej. A přez wukaz dnja 29. decembra 1920 dóstachu tohorunja pruscy Serbja w Lěhničanskim a Frankfurtskim knježerstwowym wobwodźe podobne prawa. Za Serbow w Sakskej eksistowaše hižo wot 22. junija 1919 tak mjenowany sakski přechodny zakoń za ludowe šulstwo. Z tym běchu Serbja nimo Polakow a Danow třeća ludowa skupina, za kotruž tute rjadowanja płaćachu. Wukazy pak njejsu so zjawnje publikowali, ale připósłachu so jenož internje podrjadowanym zarjadam. Narodne mjeńšiny w Němskej su zatajensku politiku přeco zaso, ale bjez wuspěcha, kritizowali. Zaměr tajkeho postupowanja w Pruskej bě, zo njebychu dalše ludowe skupiny w Němskej kaž Sewjerni Frizojo, Češa abo Litawčenjo podobne ža-

---

4 Erdkundebuch, Teil 1 für Sexta, Quinta; Teil 2 für Quarta, Unter- und Obertertia, Frankfurt/Main 1929, str. 60.

5 Die Verfassung des Deutschen Reiches, Berlin 1919, str. 42.

6 Přir. Marianne Krüger-Potratz/Dirk Jasper/Ferdinande Knabe (wud.): „Fremdsprachige Volksteile“ und deutsche Schule. Schulpolitik für die Kinder der autochthonen Minderheiten in der Weimarer Republik – ein Quellen- und Arbeitsbuch, Münster 1998, str. 36.

7 Hlej Lieselotte Helbing: Die preußisch-deutsche Schulpolitik gegenüber der polnischen Minderheit in der Zwischenkriegszeit und der Aufbau eines polnischen Minderheitenschulwesens in Preußen unter besonderer Berücksichtigung des Regierungsbezirkes Allenstein 1919–1939, Hamburg 1995, wosebje str. 44–63.

danja stajili. W tutej należnosći zdźěli dnja 4. julija 1923 pruski ministerski prezident swojemu nutřkownemu ministrej: „Besondere Maßnahmen hinsichtlich der tschechischen und litauischen Bevölkerung zu treffen, erübrigt sich ebenso, wie solche Maßnahmen für andere in Preußen sesshafte Stämme, z. B. Friesen überflüssig wären. […] Jede Sonderbehandlung wäre nur dazu angetan, das Gefühl der Zugehörigkeit mit dem großen deutschen Volkstum zu schwächen und eine fremdstämmige Bewegung künstlich hochzuziehen.“[8] Na tutym pozadku je so tež próstwa cuzorěčnych ludowych skupinow wotpokazała, sformulować šulski mjeńšinowy zakoń za wšitke w Němskej sydlace mjeńšiny. Polěpšenja přizwolichu so jenož Danam a Polakam. Jich mjeńšinowy status, mjez druhim na polu šulstwa, so jasnje rjadowaše. Za wobě ludowej skupinje wudźěła Pruske ministerstwo za wědomosć, kulturu a ludowe kubłanje mjez 1925 a 1928 wjacore postajenja, kotrež rozšěrjachu móžnosće za wužiwanje danšćiny resp. pólšćiny. W tutych wukazach so woběmaj ludowymaj skupinomaj samo dowoli wutworić zjawne abo priwatne šule, hdźež so we wšelakich předmjetach pólsce abo dansce wuwučowaše.

Hladajo na to nadźijachu so tež serbscy zastupjerjo na reformu w swojim šulstwje. Dokelž namaka położenje Serbow w mjezynarodnym nowinarstwje – wosebje w Češkosłowakskej, Pólskej a Juhosłowjanskej, zdźěla w Francoskej a Wulkej Britaniskej – wulki zajim, steješe Němska pod wěstym ćišćom. Tak so mjez 1928 a 1930 w zamołwitych ministerstwach w Pruskej a Sakskej wo přestrukturowanju serbskeho šulstwa diskutowaše. Sakske ministerstwo za ludowe kubłanje nošeše so 1928 z ideju, šulski system za Serbow liberalizować. Mjez druhim planowaše wone eksperiment tak mjenowaneje „serbskeje šule“. Tutón šulski typ měješe so tam zarjadować, hdźež eksistowaše wulka wjetšina serbskich dźěći a hdźež bychu starši za to swoju zwólniwosć wuprajili. W tutych šulach by so we wšelakich předmjetach zawjedła serbska wuwučowanska rěč. Za přewjedźenje šulskeje reformy bě tež polěpšenje we wučerskim wukubłanju trěbne. Na jednej ze sakskich uniwersitow měješe so přistajić serbski wědomostny sobudźěłaćer abo lektor.

Nowe rjadowanje za Serbow podpěrowaše tež wonkowny hamt: „Die Bestimmung darf sich daher nicht zu weit entfernen von der Regelung, die für die dänische Minderheit eingeführt worden ist und für die polnische Minderheit eingeführt werden soll. […] Der Hauptangriffspunkt der Wenden ist immer der, dass sie nicht eine einzige rein wendische Schule haben. Wir sollten, da wir nicht leugnen können, dass die Deutschen in Serbien, in der Tschechoslowakei und in allen möglichen anderen Ländern ihre deutschen Schulen haben, dieses Experiment der Errichtung rein wendischer Schulen ruhig wagen.“[9] W lěće 1929 konkretizowaše Sakske ministerstwo za ludowe kubłanje swój plan a předpołoži namjet, w dwuručnych kónčinach přewjesć staršiske zhromadźizny. Na tutych dyrbjachu starši rozsudźić wo natwarje tajkeje serbskeje šule. Při wšěm pak so tež Sakske ministerstwo za ludowe kubłanje nadźiješe, zo dóńdźe k jasnemu wuprajenju staršich přećiwo tajkemu šulskemu typej. Z tym by so hodźało napřećo wukrajej argumentować, zo Serbja docyła swójske mjeńšinowe šule nochcedźa: „Die Hoffnung dürfte kaum trügen, dass die deutschen Schulen den stärkeren Besuch aufweisen würden, da die große Mehrheit der wendischen Eltern nach wie vor bestrebt sein wird, in erster Linie ihren Kindern eine möglichst umfassende Ausbildung in der deutschen

---

[8] GStA PK, I. HA Rep. 77, MdI, Tit. 856, čo. 258, łopjeno 15 sl.

[9] Hlej Sächs. HStA Bautzen, W IV 2A, Beratung am 29. 9. 1928 im Sächsischen Ministerium für Volksbildung.

Sprache zuteil werden zu lassen.“[10] Ale widźachu w „agitaciji radikalnych serbskich wótčincow“ wulki faktor njewěstoty. Pruske zarjady wuzběhowachu zwotprědka swoje wobmyslenja při kóždymžkuli polěpšenju serbskeho šulstwa.

Počasu pokaza so, zo chcyše Němska přez tutu akciju na mjezynarodnej runinje jenož dopokazać, zo sej Serbja tajke šule scyła nježadaja. Sakske a pruske instancy běchu jenož na wobmjezowanym hajenju serbskeje rěče a kultury w šuli (tři hodźiny tydźensce a w nabožinje) zajimowane a nic na šulach ze serbskej wuwučowanskej rěču. Na kóncu njeje k naprašowanju staršich dóšło, dokelž njeběchu sej zamołwite ministerstwa rezultata wjace wěste. Zo so statne zarjady docyła ze serbskej problematiku zaběrachu, zależeše nimo wonkownopolitiskich rozwažowanjow na wulkej ličbje serbskich peticijow ze žadanjemi na pruske a sakske instancy kaž tež na knježerstwo Němskeho reicha a na Zwjazk ludow. Po tym, zo běchu so wobzamknyli polěpšene rjadowanja za dansku a pólsku mjeńšinu w Němskej mjez 1925 a 1928, stłóči so serbske šulstwo w pózdnjej fazy Weimarskeje republiki dźeń a bóle do pozadka. Mjeńšinowy status w Němskej wobchowachu sej jenož Danojo a Polacy, při čimž so tež tu wulke rozdźěle jewjachu. Tak je so z němskeje strony wutworjenje mjeńšinoweho šulstwa we wuchodnych kónčinach přeco wótrje kritizowało. Při tym pokaza so wosebje na nišu kulturu Polakow. Jako dalše negatiwne argumenty mjenowachu so njeakceptabelne šulske kóšty dla wulkeje ličby pólskich dźěći. W časopisach, mjez druhim w „Kulturwehr“, rozprawjachu Polacy husto wo šikanach we wobłuku šule. Tak pisaše so wo ludowej šuli we wuchodnej Pruskej, hdźež běše wulka wjetšina pólskich dźěći, ale wučer žadaše sej striktne wužiwanje němčiny. Dźěćo, kotrež wužiwaše pólšćinu, dósta tafličku z nadpismom „Pollack“. Tutu tafličku smědźeše dale dać na dźěćo, kotrež wone při wužiwanju pólšćiny lepi. Šuler, kotryž potom sobotu jako posledni tutu tafličku nošeše, so z kijom chłostaše.[11] Pola Serbow jewjachu so zdźěla podobne šikany, kotrež so tež w „Kulturwehr“ wozjewichu. W bliskosći Wósporka na přikład eksistowaše priwatna šula za dźěławych tamnišeho ryćerkubła. Tu so dźěćom wužiwanje serbšćiny zakaza. Za kóžde serbske słowo dyrbjachu 10 pjenježkow pokuty płaćić.[12]

Při wšěm pak měješej danska a pólska mjeńšina prawnisce hišće poměrnje dobre wuměnjenja. Prawa druhich mjeńšinow so husto cyle ignorowachu. Pola Serbow so šulske reformy jenož dźělnje a to předewšěm w Sakskej realizowachu. Za češku a litawsku mjeńšinu drje eksistowachu wšelake šulske postajenja, ale w praksy so njezwoprawdźichu. A frizišćina wobhladowaše so jako němski dialekt a jako tajki smědźeše so jednu hodźinu wob tydźeń wuwučować. Při wšěm so tež za Frizow w dwacetych lětach wšelake polěpšenja w šulstwje přizwolichu. Němska pak spyta to wšitko jenož inoficialnje rjadować. Dokelž chcyše pruske knježerstwo na kóždy pad wobeńć, zo nastanje w prašenju Frizow mjeńšinowa diskusija, widźeše wupuć w tym, zo so spěchowanje friziskeje rěče na samsnu runinu staji kaž spěchowanje delnjoněmčiny.[13] Rěčeše so jenož hišće wo spěchowanju friziskeho dialekta. Podawanje frizišćiny w šulach rjadowaše so we wobłuku dweju postajenjow najprjedy w lěće 1925 a potym 1928. Na tutym

---

[10] Přir. Sächs. HStA Bautzen, W IV 2C, Besprechung wendischer Vertreter, Staatsvertreter und des Sächsischen Ministeriums für Volksbildung über die Regelung des wendischen Unterrichts, Bautzen am 27. 11. 1928.

[11] Hlej GStA PK XX HA Rep. 2/II, 3152/6, łopjeno 74.

[12] Sächs. HStA Dresden, Ministerium für Volksbildung, čo. 14531, Wendenbewegung 2 1922–1929, łopjeno 462, Information des Ministeriums des Kultus vom 23. 2. 1924.

[13] Erlass zur „Berücksichtigung der heimischen Mundart im Unterricht“ vom 17. Dezember 1919 – U III A 1691 U II – ZBI. 1920, str. 192 sl.

zakładźe zawjedźe so w šulach t. mj. „hodźina frizišćiny“. Připóznaće Frizow jako mjeńšina pak so w zmysle artikla 113 Weimarskeje wustawy wotpokaza.

Po Prěnjej swětowej wójnje a pod nastawacym mjezynarodnym škitom mjeńšinow nadźijachu so tež małe ludowe skupiny bjez maćerneho kraja kaž Serbja a Sewjerni Frizojo polěpšenja swojeho šulskeho kubłanja. Tohodla diskutowachu Serbja kaž tež Sewjerni Frizojo wo šulach ze serbskej resp. friziskej wuwučowanskej rěču. Ale tute ideje njejsu so w času Weimarskeje republiki realizowali, dokelž žadaše sej narodny stat rěčnu homogenitu, to rěka jednorěčnosć. Tutu podpěrachu pedagogojo a psychologojo mjez druhim ze sloganom: „Jedyn človjek – jedna rěč“. Přidružichu so dalše wuprajenja kaž „Jedyn lud – jedna rěč“, „Jedyn stat – jedna rěč“ abo „Jedyn teritorij – jedna rěč“. Eksperća na polu pedagogiki a psychologije wopisowachu wjaceručnosć jako negatiwny zjaw. Chcychu dopokazać, zo maja wjacorěčnje dźěći husto psychiske problemy, dokelž dyrbja pječa dla wužiwanja wjacorych rěčow wšelake dušine konflikty přeživić. Wosebje přitrjechi to po jich měnjenju za dźěći małych ludowych skupinow, dokelž maja jich rěče jenož „jara niski status“. Husto jedna so wo rěč bjez kubłanskeho wuznama.[14] Jenož wulkim rěčam přicpěwaše so wysoka kultura a z tym wuznam za kubłanje. Małe rěče mějachu po twjerdźenjach tutych pedagogow a psychologow jenož lokalny abo regionalny wuznam za burske woršty, rjemjeslnikow a dźěłaćerjow. Hódnoćachu so tuž negatiwnje: „Für die Beurteilung der Verhältnisse in Deutschland darf […] nicht übersehen werden, dass die hier lebenden autochthonen Minderheiten zum größten Teil kulturell auf einer wenig hohen Stufe stehen und ihre geistige Spannkraft nicht allzu stark ist.“[15]

2. Kubłanska politika a narodne mjeńšiny w Třećim reichu

Hdyž Hitler w januarje 1933 politisku móc w Němskej přewza, dóńdźe k někotrym direktnym represalijam přećiwo zastupjerjam narodnych skupinow. Nacionalsocialisća zajachu dźěl danskich, pólskich a serbskich aktiwistow. Nimo toho wšelake nowiny narodnych mjeńšinow nachwilnje zakazachu.

Ale hižo w naleću 1933 so situacija předewšěm dla protestow we wukraju naraz polěpši. Wobsteješe strach negatiwnych wuskutkow na němske narodne skupiny w susodnych krajach. Tohodla zapřimny nowe knježerstwo spěšnje do debaty. W swojej narěči w Reichstagu dnja 17. meje 1933 wobjednawaše kancler Adolf Hitler postupowanje Němskeje w prašenju cuzoručnych ludowych skupinow. Hitler wupraji so přećiwo kóždemu zaměrej jich asimilacije: „Wir kennen auch daher nicht den Begriff des Germanisierens. Die geistige Mentalität des vergangenen Jahrhunderts, aus der man glaubte, vielleicht aus Polen und Franzosen Deutsche machen zu können, ist uns genauso fremd, wie wir uns leidenschaftlich gegen jeden umgekehrten Versuch wenden. Wir sehen die europäischen Nationen um uns als gegebene Tatsache. Franzosen, Polen usw. sind unsere Nachbarvölker und wir wissen, dass kein geschichtlich denkbarer Vorgang diese Wirklichkeit ändern könnte.“[16]

---

[14] Wobšěrnišo wo tym: Krüger-Potratz/Jasper/Knabe (wud.): „Fremdsprachige Volksteile“ und deutsche Schule, str. 114–116 (kaž přisp. 6).

[15] Cit. po Anselm Versteyl: Das Schulrecht der nationalen Minderheiten in Europa, Köln 1927, str. 97.

[16] Cit. po Max Domarus: Hitler. Reden und Proklamationen, Bd. 1: 1932–1938, Würzburg 1962, str. 273.

Reakcije narodnych mjeńšinow na tutu narěč, wosebje pólskeje ludoweje skupiny, běchu nimale euforiske. Němska prócowaše so wosebje wo wurunanje z pólskej a danskej ludowej skupinu. K tomu słušeštej spočatk 1934 němsko-pólske nowinarske zrěčenje kaž tež pakt wo njenadpadnjenju mjez Němskim mócnarstwom a Pólskej. Dla nowinarskeho zrěčenja zastajichu so wšitke rozestajenja w němskich a pólskich medijach.[17] Tohorunja poměr k Danskej so polěpši, z tym zo skónčichu so 1933/34 mjezsobne nadběhi w nowinarstwje. Tež hewak přilubješe Němska pólskej a danskej mjeńšinje wšelake koncesije, štož so we wobłuku šulstwa pokaza. Za wučerjow pólskeho stawanstwa, kotřiž wuwučowachu na priwatnych pólskich šulach w Němskej, zběhnychu so po 1933 wšitke wobmjezowanja. Hišće w poslednich lětach Weimarskeje republiki bě Pruske kultusowe ministerstwo njeluboznym wučerjam wuwučowanje w Němskej zakazało. Po 1933 założichu so w Němskej samo pólskej gymnazijej. Schwalenje projektow běše wězo wotwisne wot podobnych přizwolenjow za němsku mjeńšinu w Pólskej. Na druhej stronje přińdźe na pólskich a danskich mjeńšinowych šulach ke konfliktam w rozestajenju z nacistiskim swětonahladom. Tak protestowachu wučerjo a šulerjo, dokelž dyrbješe so tež na priwatnych šulach Hitlerske wašnje strowjenja (Hitlergruß) přesadźić. Ale Pruske kultusowe ministerstwo wupraji so spěšnje ke kompromisam zwólniwe a zběhny tutón přikaz za pólske a danske priwatne šule. Samsna wulkomyslnosć płaćeše tohorunja za wuhotowanje šulskich rumnosćow. Nimo portreta wjednika a kanclera Hitlera smědźachu so tu tež pólske abo danske narodne symbole připrawić. Šulerjo pólskeje a danskeje mjeńšiny njetrjebachu spočatnje samo nacistiskim młodźinskim formacijam kaž HJ abo BDM přistupić, ale smědźachu so dale w swójskich skupinach organizować. Powšitkownje so na tutej politice hač do 1936 oficialnje ničo zasadneho njezměni. Poměrnje liberalna politika wjedźeše k tomu, zo ličba sobustawstwa w narodnych organizacijach pólskeje a danskeje mjeńšiny stupaše, tohorunja ličba dźěći, kotrež wopytowachu mjeńšinowe šule.

Pola Serbow a Sewjernych Frizow pak spytachu nacionalsocialisća jich wosebitu narodnosć prěć. Hižo we Weimarskim času wobhladowachu so Sewjerni Frizojo jako wobstatk němskeho luda. Zo jedna so wo samostatny zapadogermanski lud, njesmědźeše so w zjawnosći jewić. Při wšěch sympatijach za germanskich Frizow ze strony nacionalsocialistow so friziska rěč jenož snadnje spěchowaše. Je tuž bjez dźiwa, zo w šuli ličba wobdźělnikow na tak mjenowanej hodźinje frizišćiny, kotraž so tydźensce wotměwaše, po 1933 sylnje spadowaše. W serbskim prašenju eksistowaštej w NS-kruhach rozdźělnej tezy. Jedni twjerdźachu, zo su Serbja wobstatk němskeho luda a zo je tohodla kóždežkuli radikalne rjadowanje w tutym prašenju njetrjebawše. Na druhej stronje pak zastupowachu připóznaći wědomostnicy měnjenje, zo jedna so pola Serbow wo Słowjanow ze samsnymi rasowymi přiznamjenjemi kaž maja je Polacy a zo dyrbitej so tuž serbska rěč a kultura spěšnje pozhubić. W prěnjej fazy hač do 1936 přewahowaše taktika, wšitko serbske bjez direktneje namocy ze zjawnosće wutłóčić. Ale k wobmjezowanju serbskeje rěče w šulach dóńdźe hižo 1933. Mjeztym zo so serbska rěč w Pruskej hižo we Weimarskej republice ze šulow wutłóči, pospyta so to nětko tohorunja w Sakskej. Byrnjež běchu po sakskim přechodnym zakonju za ludowe šulstwo z lěta 1919 tydźensce tři hodźiny serbšćiny dowolene, podawaše so tuta wučba w njepřijomnych hodźinach pózdnjeho popołdnja abo so na někotrych dalšich šulach wot regionalnych instancow wotstroni. Zdźěla so samo šule ze serbskim podźělom z wjace hač

[17] Hlej Sabine Bamberger-Stemmann: Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen, Marburg 2000, str. 250.

50 procentami jako němske kubłanišća deklarowachu, z čimž so serbska wučba zapowě. Wobdźělenje serbskich šulerjow na maćernorečnej wučbje runje w ewangelskich kónčinach sakskeje Hornjeje Łužicy sylnje spadny, kaž statistiki za lěće 1925 a 1933 pokazuja. 1925 wobdźěli so w Budyskim šulskim dohladowanskim wobwodźe 2295 dźěći na serbskej wučbje, w lěće 1933 jenož hišće 1526 šulerjow. Hižo 1925 bě jenož kóždy dźesaty serbski šuler na tutu wučbu chodźił a nětko bě ličba wobdźělenych w krótkim času wo cyłu třećinu spadnyła. Hinak běše tomu w katolskich wsach Budyskeho a Kamjenskeho šulskeho wobwoda. W Kamjenskim dohladowanskim wobwodźe je so ličba wobdźělnikow samo zwyšiła wot někak 1000 w lěće 1925 na 1346 w lěće 1933.[18]

Liberalny kurs nacionalsocialistiskeje mjeńšinoweje politiki po 1933, wosebje w padźe Danow a Polakow, přewjedźe so z ryzy taktiskich wonkownopolitiskich přičin. Za ćichim wjedźeše so stara potłóčowanska politika dale. W hraničnych pasmach wobstejachu organizacije, kotrež z njelegalnymi metodami wo přesadźenje němcowstwa wojowachu. Jara aktiwnje skutkowaše we wuchodnych kónčinach zjednoćenstwo Bund Deutscher Osten (BDO). Deklarowaše so drje jako samostatna organizacija, kotraž pak so tajnje, ale wulkomyslnje wot stata podpěrowaše.[19] BDO dyrbješe kubłanje cyłeho wobydlerstwa we wuchodnych hraničnych pasmach w zmysle němcowstwa a nacionalneho socializma přewzać. Z pomocu dowěrnikow dohladowaše słowjanske cuzorečne narodne skupiny kaž Kašubow, Polakow a Serbow.[20] Wot 1935 so struktury BDO systematisce wutworichu a politika zjednoćenstwa přećiwo słowjanskim narodnym skupinam so radikalizowaše.[21]

Mjeńšinowa politika so po skonsolidowanju nacistiskeje mocy 1937 dale přiwótři. Při tym zakročichu zarjady přećiwo słowjanskim mjeńšinam radikalnišo hač přećiwo t. mj. germanskim ludowym skupinam Danow a Sewjernych Frizow w Schleswigsko-Holsteinskej.

To pytnychu wosebje pólscy zastupjerjo. 1938 zawrě so pólski wotrjad při Pedagogiskej wyšej šuli w Bytomju. Z tym so wukubłanje pólskich wučerjow njesměrnje poćežowaše. Přećiwo pólskim šulerjam přiběrachu šikany němskich zarjadow. Nimo toho njesmědźachu so wot 1938 wjace w mjeńšinowych šulach pólske narodne symbole pokazać. Organizowachu so systematiske nadpady radikalnych NS-skupinow na pólske hosćency, na mjeńšinowe šule abo na zhromadźizny pólskich towarstwow. Pólske nadpisy w zjawnosći so přemórachu a wjesne kaž tež swójbne mjena so zdźěla z namocu přeněmčichu. Situacija přiwótři so w naleću 1939 we wobłuku ludličenja. Z terorom chcychu nacisća dócpěć, zo so při ludličenju jenož mało ludźi k swojemu pólskemu pochadej wuznaje. Teror so w měsacach do wudyrjenja Druheje swětoweje wójny dale stopnjowaše. To wjedźeše k paralelnym akcijam přećiwo němskej ludnosći w Pólskej. Na kóncu wuwi so w rozestajenjach wěsta spirala, štož běše cyle w zajimje nacionalsocialistow.[22]

W lěće 1937 docpěchu tež antiserbske naprawy nowy wjeršk. W měrcu samsneho lěta so wšitke zarjadowanja a posedźenja Domowiny a jej přizamknjenych towarstwow

---

[18] Sächs. HStA Bautzen, KHS 14387, Statistika Ministerstwa za ludowe kubłanje w Drježdźanach, julij 1933.

[19] Hlej Rudolf Jaworski/Marian Wojciechowski: Deutsche und Polen zwischen den Kriegen. Minderheitenstatus und „Volkstumskampf“ im Grenzgebiet, München 1997, Bd. 1, str. 68.

[20] Helmut Schaller: Der Nationalsozialismus und die slawische Welt, Regensburg 2002, str. 142 sl.

[21] Frank Förster: Serbja we wočomaj BDO, w: Rozhlad 46 (1996) 7/8, str. 254.

[22] Hlej Helbing: Die preußisch-deutsche Schulpolitik, str. 235 (kaž přisp. 7).

zakazachu.[23] Runočasnje změni so politika přećiwo serbskemu šulstwu. W naléću 1937 přesadźichu so wosebje w Sakskej serbscy wučerjo do němskich kónčinow. Nimo toho bu wot lěta 1937 nimale kóždy serbski absolwent pedagogiki zwonka Łužicy přistajeny. Represije jewjachu so tohorunja we wobłuku młodźinskeho dźěła. Tak njesmědźachu sej Serbja wutworić samostatne młodźinske towarstwa a zjednoćenstwa. W ewangelskich serbskich kónčinach Sakskeje eksistowachu wšelake młodźinske skupiny pod nawodom Domowiny, kotrež dyrbjachu so hižo 1936 rozpušćić.[24] Započatk lěta 1938 so położenje dale přiwótři. Wot januara 1938 běše přechodny šulski zakoń Sakskeje z lěta 1919 njepłaćiwy a naruna so z nowymi postajenjemi. W tutych njebě serbska wučba hižo předwidźana. W šulach zezběrachu serbski wučbny material, kaž serbske fible abo spěwniki a wotwjezechu jón do papjernika abo k składowanju do Drježdźan. W přichodnych měsacach so při wizitacijach a přez donošowanje wobkedźbowaše, kak daloko wučerjo a fararjo hišće serbsku rěč nałožuja. Mjez druhim zwěsćichu, w kotrych wosadach so konfirmacije abo dalše zarjadowanja we wobłuku cyrkwje abo šule hišće w serbskej rěči wotměwaja. Při tym móžeše Budyski hamtski hejtman konstatować, zo bě konfirměrowanje w serbskej rěči w Budyskim wokrjesu jara spadnyło. Wučerjo stejachu jako přistajeni stata pod rosćacym ćišćom. 1938 někotrych dalšich podhladnych serbskich wučerjow do Němcow přesadźichu.[25] W samsnym lěće wotwoła kultusowe ministerstwo w Drježdźanach nimale wšitkich serbskich šulskich wjednikow.

Hižo do toho dyrbješe so eksistenca Serbow w zjawnosći zamjelčić a ignorować. K tomu služeše mjez druhim přikaz němskeho nutřkowneho ministra Heinricha Himmlera, „dass es aus nationalpolitischen Gründen dringend erwünscht ist, dass soweit irgendwie vertretbar, bestehende slawische (polnische und wendische) Namen und Bezeichnungen für Ortschaften, Ortsteile, Flüsse und Bäche verschwinden und durch rein deutsche Namen und Bezeichnungen ersetzt werden“.[26] Pedantisce wudźěła so wosebje w Braniborskej a w Šleskej katalog z podhladnje klinčacymi mjenami, kotrež so z geografiskich mapow abo z wjesnych taflow zhubichu. Njebě tež wjace rěč wo „Wendach“, ale jenož hišće wo Błótowčankach, błótowskich abo łužiskich burach. Tež w šulskich knihach njejewichu so Serbja wjace. We woblubowanej wučbnicy „Lausitzer Fibel“ předstajichu so Serbja tradicionelnje we wšelakich kapitlach. Ale hižo w nowowudaću fible w lěće 1935 pod charakteristiskim podtitulom „Eine deutsche Fibel für die Kinder der Lausitz“ so Serbja jako ludowa skupina docyła wjace njejewichu.[27]

Tež w Schleswigsko-Holsteinskej dóńdźe přećiwo danskej mjeńšinje a friziskej ludowej skupinje k represalijam, kotrež pak njeběchu tak daloko sahace kaž pola Polakow resp. Serbow. Wobmjezowanja potrjechichu wosebje šulstwo. Tak so financna podpěra za přewjedźenje hodźiny frizišćiny w šulach wot lěta 1938 na połojcu přikrótši. Tež danska mjeńšina poćerpi straty. Tak dóńdźe w awgusće 1937 k nachwilnemu zaka-

---

23 Wobšěrnišo wo tym: Timo Meškank: Kultur besteht – Reich vergeht. Tschechen und Sorben (Wenden) 1914–1945, Berlin 2000, str. 88–94; Annett Bresan: Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte, Bautzen 2002, str. 132–144.

24 Sächs. HStA Bautzen, AHB 8230, łopj. 88.

25 Tomasz Kowalczyk: Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990, Bautzen 1999, str. 87 sl.

26 Geheimes Schreiben des Oberpräsidenten der Provinzen Brandenburg und Grenzmark Posen-Westpreußen, Gauleiter Emil Stürtz, an den Regierungspräsidenten vom 26. 7. 1937. Hlej Udo Bauer: Die Ortsnamenänderungen des Jahres 1937, w: Cottbuser Heimatkalender 1996, Cottbus 1995, str. 53.

27 Lausitzer Fibel. Eine deutsche Fibel für die Kinder der Lausitz, Braunschweig 1935.

zej danskeje nowiny. W šulstwje přiběrachu represalije, tak zo ličba šulerjow na danskich mjeńšinowych šulach po 1937 woteběraše.

Druha swětowa wójna wjedźeše k dalšim negatiwnym cezuram w mjeńšinowej politice. Wosebje přećiwo Pólskej so politika radikalizowaše. Naraz běše w nowinarstwje zaso stary antipólski wobraz prezentny, kotryž běše so po 1933 z wonkownopolitiskich přičin zhubił. Nacionalsocialisća přidachu hišće swój rasistiski wid „mjenjehódneho słowjanskeho luda“.[28] Pólske mjeńšinowe šule so na ćišć kultusoweho ministerstwa hižo w septembrje 1939 zawrěchu a dźěći dyrbjachu wot nětka němske kubłanišća wopytować. Wulki dźěl pólskich wučerjow hnydom zajachu. Hižo 4. septembra 1939 so Zwjazk Polakow w Němskej rozpušći a jeho zamóženje přeńdźe do rukow němskeho stata. Wulke dźěle zapadnych pólskich teritorijow so Němskemu mócnarstwu přizamknychu. Zbytnu južnopólsku krajinu podstajichu jako „generalny gouvernement“ němskemu wjednistwu. W cyłej Pólskej wutwori so w stawiznach nimale jónkrótny system terora. Wšitke pólske gymnazije, uniwersity, kubłanišća za wučerjow a duchownych so zawrěchu. Z tym dyrbješe so zničić pólska elita. Pólski podzemski stat pak so wot wšeho spočatka přećiwo tomu wobaraše a założi ilegalne gymnazije, wysoke šule a uniwersity.[29]

Politika přećiwo Serbam přewjedźe so bóle indirektnje a tajnje. Spočatk Druheje swětoweje wójny dyrbješe so docpěć rozrisanje serbskeho prašenja z pomocu dalšeho přesadźowanja wučerjow kaž tež fararjow. Wudźěła so analyza, kotrejž přida so zapis z 9 wučerjemi z Hornjeje a 16 z Delnjeje Łužicy, zo bychu jich do němskich šulow, najlěpje do zapadneje Němskeje přesadźili. Dokelž pak so w někotrych padach wliwapołne wosobiny w stronskich jednotkach NSDAP a w regionalnych statnych instancach za dalše přebywanje jednotliwych serbskich wučerjow we Łužicy zasadźowachu, so należnosć wotstorkowaše. Nacisća zajimowachu so wosebje za sydlenski rum katolskich Serbow, dokelž njedóńdźe tu w narodnym a ideologiskim nastupanju k spokojacym rezultatam. Při ludličenju w lěće 1939 su so někotři, byrnjež sylny ćišć skutkował, wědomje jako Serbja wuznali. Dokelž mějachu fararjo na tym swój podźěl a dokelž wužiwachu nadměrnje serbsku rěč w cyrkwi, měrješe so politika w přiběracej měrje přećiwo nim. Kónc lěta 1940 so najwjetši dźěl serbskich katolskich duchownych do němskich wosadow přesadźi, dalši rozsudźichu so za wuměnk. Serbske wosady přewzachu němscy franciskanscy patrojo z Delnjeje Šleskeje.[30] Nimo toho wupokazachu 11 serbskich ewangelskich duchownych w Hornjej a Delnjej Łužicy ze swojich wosadow.[31] Hač do spočatka wójny skutkowachu hišće pod wšelakimi zawjazkami někotre serbske towarstwa kaž Maćica Serbska abo Towarstwo swj. Cyrila a Metoda. Hač do julija 1939 wuchadźeše cyrkwinski časopis „Katolski Posoł“. 1941 zlikwidowachu doskónčnje wšitke serbske towarstwa a organizacije. Zamóženstwo Maćicy Serbskeje, Towarstwa Cyrila a Metoda kaž tež Domowiny so sćaza.[32] Ale planowane přesadźenja dalšich wučerjow w lěće 1942 so hižo njepřewjedźichu. Hladajo na prěnje poražki

---

[28] Hlej Hans-Jürgen Bömelburg/Bogdan Musial: Die deutsche Besatzungspolitik in Polen 1939–1945, w: Włodzimierz Borodziej/Klaus Ziemer (wud.): Deutsch-polnische Beziehungen 1939–1949, Osnabrück 2000, str. 44.

[29] Tež tam, str. 44–46.

[30] Wobšěrnišo wo tym: Kowalczyk: Die katholische Kirche und die Sorben, str. 86–95 (kaž přisp. 25).

[31] Trudla Malinkowa: Wuskutki nacionalsocializma na cyrkwinske žiwjenje ewangelskich Serbow w Sakskej, w: Rozhlad 46 (1996) 7/8, str. 267–271.

[32] Měrćin Völkel: K zakazowanju a censurowanju serbskich nowin, w: Lětopis 46 (1999) 1, str. 45 sl.

němskeho wójska spyta knježerstwo wšitko, zo njeby so nutřkopolitiska situacija přiwótřiła. Na přikaz Hitlera so dalše přesadźenje serbskich wučerjow hač ke kóncej wójny wróćo staji.

Też pola danskeje mjeńšiny a friziskeje ludoweje skupiny dóńdźe w Druhej swětowej wójnje k stratam. Tak zhubichu organizacije danskeje mjeńšiny wjace hač 30 procentow swojeho sobustawstwa. A ličba šulerjow na danskich mjeńšinowych šulach so samo na połojcu zredukowa. Dansku nowinu NS-zarjady w lěće 1940 na štyrnaće dnjow zakazachu. Też pola Sewjernych Frizow wobdźěleše so přeco mjenje šulerjow na tydźenskej hodźinje frizišćiny. Ale hinak hač w słowjanskim wuchodźe dodźeržachu nacionalsocialisća w zapadnej a sewjernej Europje byrgarske a čłowjeske normy. Při tym hraješe rasowe myslenje ważnu rólu. Němscy rasowědnicy mějachu za to krótke a wuprajiwe přispomnjenje: „Dana njeje Polak abo Słowjan, ale Germana.“[33]

3. Kubłanska politika a narodne mjeńšiny w dźělenej Němskej 1945–1990

Kónc Druheje swětoweje wójny a kapitulacija Třećeho reicha bjez wuměnjenjow woznamjenješ tej bytostnu cezuru w němskich stawiznach. Dobyćerske mocy žadachu sej radikalnu politisku, socialnu a ekonomisku transformaciju Němskeje. To měješe też wuskutki na šulstwo. Šulske kubłanje dyrbješe so po přeswědčenju wšitkich štyrjoch wobsadniskich mocow po nowych měritkach orientować. W ameriskim wobsadniskim pasmje planowaše so wobšěrne demokratizowanje Němskeje a jeje kubłanskeho systema. Tak mjenowana „re-education“-politika wusměri so po towaršnostnym a kubłanskim systemje USA. Podobne kubłanske modele přetłóčichu so w britiskim a francoskim wobsadniskim pasmje. Přiwšěm pak wobchowachu sej němske instancy w kubłanskich prašenjach wěstu awtonomiju. Hladajo na federalistisku strukturu mějachu wosebje jednotliwe zwjazkowe kraje a jich instancy wěsty wliw na kubłansku politiku. Nowonatwar kubłanskeho systema w zapadnych wobsadniskich pasmach orientowaše so też po kubłanskich idejach a strukturach Weimarskeje republiki.[34]

Też w Sowjetskim wobsadniskim pasmje wuwi so žiwa diskusija wo kubłanskich konceptach. Diskusije běchu mnohostronske a nic jenož na model socialistiskeje šule wobmjezowane. Wosebje reformowa pedagogika z Weimarskeho časa so wožiwi. W lěće 1948 pak so politiska situacija we wuchodnej Němskej přiwótři, štož dowjedźe k jasnemu socialistiskemu kursej w cyłej towaršnosći.[35] Demokratiske započatki so wróćo stłóčichu, federalistiske struktury so podrywachu a prawa centralistiskich instancow so skrućichu. Tak wutwori so hižo 1947 centralny šulski zarjadniski organ, tak mjenowane Němske centralne zarjadnišćo za ludowe kubłanje. Tuta institucija dósta nadawk, kubłansko-politiske předstawy sowjetskeje wobsadniskeje mocy kaž też strony SED přesadźić. Ideologiski ćišć na šule a wučerjow so zesylni.

Jako narodna mjeńšina w starej zwjazkowej republice płaćeše dołhi čas jenož danska ludowa skupina. Bjez připóznaća wostachu Sewjerni Frizojo, Sinti a Roma a Polacy.

---

[33] Cit. po Michael Burleigh: Die Zeit des Nationalsozialismus, Frankfurt/Main 2000, str. 526.

[34] Hlej Christoph Führ: Zur deutschen Bildungsgeschichte seit 1945, w: Christoph Führ/Carl-Ludwig Furck (wud.): Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 6/1, München 1998, str. 10.

[35] Hlej Sonja Häder: Von der „demokratischen Schulreform“ zur Stalinisierung des Bildungswesens – der 17. Juni 1953 in Schulen und Schulverwaltung Ost-Berlins, w: Jürgen Kocka (wud.): Historische DDR-Forschung. Aufsätze und Studien, Berlin 1993, str. 194.

We wuchodnej Němskej so jenož Serbja jako narodna mjeńšina wobhladowachu. Druhe mjeńšiny kaž Polacy a Sinti a Roma so tež tu njepřipóznawachu. W přichodnym ma so mjeńšinowa politika pod zjawom němskeho dźělenja hódnoćić.

3.1. Kubłanska politika a ludowe skupiny w ZRN

Mjeńšinowa politika w zapadnej Němskej wotpowědowaše normam mjeńšinoweje politiki w zapadnej Europje po Druhej swětowej wójnje. Prašenje narodnych mjeńšinow zhubi so nimale cyle z mjezynarodneho diskursa. Mjeńšinowy system mjezywójnskeho časa wobhladowaše so jako zwrěšćeny a nowu mjeńšinowu strukturu nochcychu definować. Nimo toho knježeše přeswědčenje, zo njeeksistowachu hižo wjetše konfliktne potenciale za narodne rozestajenja w jednotliwych zapadoeuropskich statach.[36] ZRN chcyše tuž mjeńšinowe prašenje na runinje bilateralneho zrěčenja ze susodnej Danskej rjadować.

Po wójnje dóńdźe k njewočakowanemu rozkćěwej danskeho narodneho hibanja w Němskej. Južnoschleswigske towarstwo, kaž so danska mjeńšinowa organizacija wot 1946 mjenowaše, docpě dotal njeznatu akceptancu we wšitkich worštach danskeje a němskeje ludnosće. Spočatk 1946 bě hižo 10 000 ludźi w tutym towarstwje organizowane, 1. oktobra 1946 samo 56 000 a wjeršk hibanja docpě so w nazymje 1948 z 75 000 sobustawami.[37] Kruh sympatizantow danskeho hibanja běše hišće wo wjele wjetši. Danske hibanje, kotremuž so wjele Němcow přidruži, běše najsylniša politiska móc w južnoschleswigskim regionje. Što su přičiny tutoho wuwića? Dalša eksistenca Němskeje běše po wójnskej poražce njewěsta. Němske hospodarstwo bě ruiněrowane. K tomu přińdźe ze 40 procentami nadpřerězna bjezdźěłnosć w Južnej Schleswigskej. Nimo toho přiwótři zničena infrastruktura socialnu nuzu ludźi. A nic naposledk šěrješe so strach před njepřewidźomnej ličbu ćěkancow a wuhnatych z bywšich němskich wuchodnych prowincow. Wupuć z politiskeho, hospodarskeho a socialneho dilema widźachu ludźo w přizamknjenju Južneje Schleswigskeje k Danskej, krajej, kotryž bě socialnje a hospodarsce skrućeny.[38] Wšo danske wukonješe tuž na ludźi wulku přićahliwosć, kaž danske cyrkwinske zarjadowanja abo danske šule. W lěće 1945 eksistowaše 9 danskich šulow ze 436 šulerjemi. W lěće 1947 rozrosće ličba šulow na 51 a ličba šulerjow na 12 495 a skónčnje 1950 na 80 šulow z 13 239 šulerjemi.[39] Němske instancy pak spytachu danske hibanje zesłabić, mjez druhim poćežowachu přijimowanje šulskich nowačkow do danskich šulow. Přistajenych resp. zastojnikow z danskim nastajenjom do druhich regionow přesadźowachu.[40] Ale britiska wobsadniska móc prócowaše so wo předpisane prawa za dansku mjeńšinu w Južnym Schleswigu. Za to so tež danski stat zasadźowaše. Na tym zakładźe podpisa so dnja 26. septembra 1949 tak mjenowane

---

36 Hlej Ludwig Elle: Der Minderheitenschutz in Deutschland im 20. Jahrhundert, w: Edmund Pech/Dietrich Scholze (wud.): Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart, Bautzen 2003, str. 135–138.

37 Hlej Thomas Steensen: Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert, w: Albert Bantelmann, Albert Panten, Rolf Kuschert, Thomas Steensen (wud.): Geschichte Nordfrieslands, Bredstedt 1995, str. 393.

38 Tež tam, str. 394.

39 Hlej Südschleswig – der Landesteil und die dänische Volksgruppe, [Flensburg] 1991, str. 24.

40 Hlej Johann Runge: Die dänische Minderheit in Südschleswig, w: Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzbereich, Kiel 1993, str. 137.

Kielske rozpokazowanje (Kieler Erklärung).[41] Tu garantowaše so swobodne přiznaće k danskej kulturje kaž tež spěchowanje rěče we wobłuku šule a cyrkwje. Ale přiwšěm dźěchu rozestajenja dale. To pokaza so mjez druhim při wólbach do krajneho sejma Schleswigsko-Holsteinskeje, hdźež so wólbny bój danskich kandidatow přez němske instancy wobćežowaše. K stabilizowanju němskeje pozicije w hraničnym pasmje iniciěrowaše němski stat tak mjenowany „program sewjer“. Z tym měješe so docpěć, zo so němscy wobydlerjo wot danskich organizacijow zdaluja.

Němska ofensiwa měrješe so tohorunja přećiwo danskemu šulstwu. Statna podpěra za tute šule so 1951 wot 80 procentow na 62 procentow a lěto pozdźišo na jenož hišće 50 procentow běžnych kóštow redukowaše.[42] To dowjedźe k spadej ličby šulerjow na danskich šulach. W lěće 1950 chodźeše 13 239 šulerjow do danskich šulow. W lěće 1953 zniži so ličba na 9 779 a 1955 dale na 7 722 šulerjow.[43] W samsnym lěće pokaza Danska we wobłuku zastupa ZRN do NATO na njespokojacu situaciju swojeje mjeńšiny w Němskej. Wonkownopolitiski ćišć dowjedźe k změnje w němskej mjeńšinowej politice. Na iniciatiwu němskeho zwjazkoweho kanclera Konrada Adenauera přińdźe k tak mjenowanym Bonnsko-Kopenhagenskim deklaracijam (Bonn-Kopenhagener Erklärungen). Z tutym zrěčenjom so dźěło danskeje a němskeje mjeńšiny w hraničnych pasmach wopisowaše.[44] Mjez druhim rjadowachu so danske aktiwity we wobłuku swójskeje strony a postajichu so wuměnjenja při wobdźělenju na wólbach. Statna podpěra za priwatne danske šule, kotraž bě so 1952 na 50 procentow znižiła, so we wobłuku postajenja zaso na 80 procentow powyši. Hakle 1985 stopnjowaše so přiražka na 100 procentow, štož wotpowědowaše někak 60 procentam woprawdźitych kóštow. Zbytk financowaše danski stat.[45] Přiwšěm pak ličba šulerjow na danskich šulach po 1955 dale woteběraše. W lěće 1955 chodźeše 7 722 šulerjow do danskich šulow, 1960 w cyłku 4 633 a 1965 jenož hišće 4 048 šulerjow. W přichodnych lětach so ličba zaso snadnje powyši, 1970 na 4 792 a 1975 na 6 267. We wosomdźesatych lětach stabilizowaše so ličba někak pola 5 200 šulerjow. Napřećo tomu pak přiběraše ličba dźěći, kotrež chodźachu do danskich pěstowarnjow. Danske pěstowarnje wobhladowachu so wot staršich jako dobra składnosć zažneho kubłanja dźěsća w dwuručnosći.[46]

Porno danskej mjeńšinje so friziska ludowa skupina w Schleswigsko-Holsteinskej ze strony statnych instancow mjenje abo bóle ignorowaše. Po Druhej swětowej wójnje bě ćežko wožiwić tydźensku hodźinu frizišćiny, kaž so wona hižo wot 1918 do 1944 podawaše. Hakle 17. oktobra 1947 wozjewi ministerstwo ludoweho kubłanja w Kielu postajenje, po kotrymž mějachu so prócowanja wo šulske spěchowanje friziskeje rěče wožiwić. Bě planowane wot 5. lětnika na dobrowólnej runinje zawjesć hodźinu frizišćiny. Na tym zakładźe so rěč na 37 šulach poskićeše, na 22 šulach prawidłownje a na 15 dalšich sporadisce z pomocu pućowanskich wučerjow. Hladajo na ćežke wonkowne poměry ličba w přichodnych lětach spadowaše. W lěće 1952 přewjedźe so hodźina

---

41 Hlej Uwe Danker: Südschleswig 1945–1955. Vom letzten Kampf um Südschleswig zum dauernden Grenzfrieden, Kiel 1997, str. 21.

42 Tež tam, str. 25 sl.

43 Hlej Wilfried Lagler: Die Minderheitenpolitik der schleswig-holsteinischen Landesregierung während des Kabinetts von Hassel (1954–1963), Neumünster 1982, str. 53.

44 Hlej Edidt Sigaard-Madsen: Die dänische Minderheit, w: Cornelia Schmalz-Jacobsen/Georg Hansen (wud.): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, München 1995, str. 142.

45 Runge: Die dänische Minderheit in Südschleswig, str. 140 sl (kaž přisp. 40).

46 Hlej Südschleswig – der Landesteil und die dänische Volksgruppe, str. 24 (kaž přisp. 39).

frizišćiny hišće na 23 šulach, na jědnaće prawidłownje tydźensce dwě hodźinje a na zbytnych 12 šulach sporadisce. Kónc 1953 poskićeše so hodźina frizišćiny jenož hišće na 14 šulach, při tym na 8 kubłanišćach prawidłownje.

Prawniske położenje wotbłyšćowaše niski prestiž friziskeje rěče. W Kielskim postajenju z lěta 1949, kotrež rjadowaše hłownje prawa danskeje mjeńšiny, so friziska ludowa skupina hišće wobkedźbowaše. W Bonnsko-Kopenhagenskich deklaracijach z lěta 1955 njeběchu docyła žane wuprajenja wo friziskej ludowej skupinje. Přiwšěm so podawanje frizišćiny w šulach na niskim niwowje stabilizowaše. Kónc połstatych lět poskićeše so frizišćina na 17 šulach, hdźež wobdźěleše so 300 do 350 dźěći. Ze strony stata so jenož mało financielneje podpěry za hodźinu frizišćiny a za friziski wučbny material k dispoziciji staji.[47] Nimo toho pobrachowachu za wuwučowanje w frizišćinje dźeń a bóle wučerjo. Tež to bě wuskutk falowaceje statneje podpěry za frizisku ludowu skupinu. W połstatych lětach njebě faktisce móžno, wučerstwo w předmjeće frizišćina studować.

Wšelake friziske zastupnistwa pak spytachu situaciju polěpšić. W lěće 1960 namjetowaše Friziska rada obligatorisku hodźinu frizišćiny zawjesć. Měnjachu, zo ma kóžde dźěćo w Sewjernej Friziskej znajmjeńša w jednej hodźinje wob tydźeń rěč a kulturu awtochtoneje mjeńšiny zeznać. Samsne zastupnistwo namjetowaše natwar jeničkeje zakładneje šule z friziskej wuwučowanskej rěču. Na kóncu so žana ideja njepřiwza.[48] Zajim na frizišćinje so w šěsćdźesatych lětach dale pomjeńši a ličba wobdźělenja dale spadowaše. K tomu přinošowaše tež, zo so hodźina frizišćiny husto na njepřijomnych hodźinach pózdnjeho popołdnja poskićeše.[49] Jenož w frizisko-danskej šuli w Risumje wuknychu dźěći w prěnimaj lětnikomaj zakładneje šule w frizišćinje čitać, pisać a ličić. Hakle w třećim lětniku přidružištej so němčina a danšćina. W sydomdźesatych lětach pak so tam maćernorěčna wučba spušći.[50] Byrnjež so wot lěta 1963 dalekubłanske kursy za wučerjow frizišćiny organizowali a so wot lěta 1966 poradźowar a koordinator za wučerjow frizišćiny při Sewjerofriziskim instituće přistajił, so wobdźělenje šulerjow na hodźinje frizišćiny dale pomjeńši. W lěće 1968 wobdźěli so jenož hišće 250 dźěći na hodźinje frizišćiny, lěto pozdźišo samo mjenje hač 200.

Situacija so srjedź sydomdźesatych lět polěpši. Nětko wuwučowachu frizišćinu hižo w zakładnej šuli a nic hakle kaž dotal na srjedźnym schodźenku. Na tutym zakładźe ličba wobdźělenja na frizišćinje zaso stupaše. Kónc sydomdźesatych lět bě wjace hač 500 zajimcow na 15 šulach, 1985/86 hižo 648 na 27 šulach a 1990 samo wokoło 1 000 na 34 šulach.[51] W lěće 1987 debatowaše krajny sejm Schleswigsko-Holsteinskeje prěni raz wobšěrnje wo friziskim prašenju. A lěto pozdźišo wutwori so w krajnym sejmje gremij za prašenje friziskeje ludoweje skupiny w Schleswigsko-Holsteinskej. W sams-

---

47 LAS 811/4025, Haushaltsplan 1957 für die friesische Sprachpflege in den Schulen des Kreises Südtondern.

48 Hlej Christian Petersen: Der Friesischunterricht in Vergangenheit und Gegenwart aus der Sicht des Schulamtes, w: Friesisch heute. Beiträge zu einer Tagung über nordfriesische Sprache und Sprachpflege, Sankelmark 1979, str. 73.

49 LAS 811/4025, Arbeitsbericht des pädagogischen Beraters am Nordfriisk Instituut, 8. Dezember 1968.

50 Ingwer Nommensen: Friesischunterricht an den Schulen in Nordfriesland, Bargum 1993, str. 27.

51 Hlej Thomas Steensen: Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert. Antrittsvorlesung an der Universität Flensburg, w: Nordfriesisches Jahrbuch 38 (2002), str. 95.

nym lěće założichu na uniwersiće w Flensburgu profesuru za frizistiku a zdobom zarjadowachu wučerski studij za frizišćinu. Nimo toho powoła krajny sejm zamołwiteho za mjeńšinowe prašenja. W lěće 1990 přiwza so w Schleswigsko-Holsteinskej nowa wustawa, hdźež rjaduje so mjez druhim kulturna a šulska podpěra za dansku mjeńšinu kaž tež za frizisku ludowu skupinu.

3.2. Kubłanska politika a Serbja w NDR

Lěto 1945 wopokaza so jako ważna cezura za šulske kubłanje w dwuréčnej Łužicy. Serbja mějachu napřećo rjadowanjam w šulstwje wulke wočakowanja. Hižo 1. oktobra 1945 docpěchu prěni wuspěch: Přikaz čo. 40 sowjetskeje komandantury dowoli wužiwanje serbskeje rěče w šuli.[52] Ale praktiske zwoprawdźenje tutoho prawa bě komplikowane. Nimo formalneho připóznaća serbskeje rěče njeeksistowachu dalše zwjazowace rjadowanja. Tak postupowaše so w prašenjach serbskeje wučby w kóždym wokrjesu dwuréčneje Łužicy hinak. Zakłady dwuréčneho šulstwa wutworichu so jako prěnje – a to spěšnje – w Budyskim a Kamjenskim wokrjesu. Tu poskići so hižo w nazymje 1945 wučba serbšćiny w cyłym rjedźe šulow, a w přeważnje wot Serbow wobsydlenym katolskim teritoriju zawjedźe so serbšćina jako wuwučowanska rěč. W bywšich pruskich kónčinach pokazachu zastojnicy mało zrozumjenja za serbsku rěč a kulturu. We Wojerowskim wokrjesu postaji šulski rada, zo ma serbšćina jenož status cuzeje rěče, zo je jeje wuwučowanje po šulskej wučbje móžne a zo dyrbja starši je sami zapłaćić. We wokrjesu Běła Woda njebě wukubłanje w serbskej rěči docyła dowolene. Ale w mnohich serbskich a dwuréčnych wsach Hornjeje Łužicy žadachu sej serbscy starši za swoje dźěći možnosć wuwučowanja w serbšćinje. Ze wšelakich kónčin Budyskeho, Wojerowskeho a Běłowodźanskeho wokrjesa zapodachu starši protesty dla njewobkedźbowanja maćerščiny w šuli. We Wojerowskim wokrjesu dóńdźe k zjawnym rezolucijam a protestam přećiwo šulskemu radźićelej, w Slepom přistajichu starši na swoje kóšty wučerja, zo by dźěćom serbšćinu podawał.[53]

Nimo formalneho připóznaća serbšćiny bě zakonske rjadowanje za cyłu Łužicu trěbne. Prěnje wuspěchi jewichu so znowa w Sakskej. Serbski zakoń z lěta 1948 zaruči tu serbsku wučbu na šulach, za serbske dźěći bě předwidźana obligatoriska wučba w maćerščinje. Po schwalenju zakonja so podawanje serbšćiny dale a bóle tež w něhdyšej pruskej Hornjej Łužicy, wosebje we wokrjesomaj Wojerecy a Běła Woda, rozšěrješe. Dokelž słušeše tuta něhdy delnjošleska pruska kónčina wot 1945 do 1952 administratiwnje k Sakskej, so tam Serbski zakoń pozitiwnje na šulstwo wuskutkowaše. Ličba šulow, na kotrychž so serbšćina podawaše, spěšnje přiběraše. To dowjedźe k stupacej ličbje šulerjow na wučbje serbšćiny. Wokoło 1950 bě jich w sakskej Hornjej Łužicy znajmjeńša 7 000.[54]

W Delnjej Łužicy njebě serbšćina w prěnich powójnskich lětach na šulach oficialnje dowolena. Hakle 1950 schwali so braniborski wukaz, přez kotryž bě podawanje serbskeje wučby tež w Delnjej Łužicy politisce a zakonsce móžne. Na někotrych šulach so serbšćina zawjedźe, ale so hižo po krótkim času zaso zastaji. Hakle po 1952 poradźi so w Delnjej Łužicy na wšelakich šulach, wosebje w Choćebuskim wokrjesu, serbsku wučbu zawjesć.

---

[52] Befehl Nr. 40 der Sowjetischen Militäradministration, wozjewjene w: Paul Wandel: Demokratisierung der Schule, Berlin/Leipzig 1946, str.10 d.

[53] Přir. mj. dr. SKA, D II 6.1. A (I) a L XXXII 9 E.

[54] Přir. Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0458, Beteiligung am Sorbischunterricht, bjez datuma.

Wulki wuznam měješe po wójnje wutworjenje serbskeho wyšeho šulstwa. Hižo w decembru 1945 zarjadowa so w sewjernej Českej prěnje serbske gymnazialne kubłanišćo a 1947 wutwori so Serbska wyša šula w Budyšinje. W lětomaj 1949/1950 dyrbjachu so serbscy gymnaziasća z ČSR nawróćić a wot nětka z dalšimi šulerjemi serbske wyše kubłanišćo w Budyšinje wopytować. Z wotewrjenjom Serbskeje wyšeje šule w Choćebuzu dnja 1. septembra 1952 runa so tutón puć tež Delnjoserbam. To wjedźeše k tomu, zo w połstatych lětach ličba serbskich studentow najwšelakorišich předmjetow přiběraše.

Po Druhej swětowej wójnje pobrachowachu we wšitkich dwuróčnych wokrjesach serbscy wučerjo. Situacija so přiwótři dla rigorozneho denacifikowanja we wučerstwje. Ale Serbam wotewrichu spočatk 1946 z wutworjenjom dwuróčneho wučerskeho wustawa w Radworju nowe možnosće. Hač do 1950 so tam 266 němskich a 430 serbskich nowowučerjow we wobłuku wjaceměsačnych kursow wukubła. Z tym so znajmjeńša w Hornjej Łužicy w krótkim času najwjetši njedostatk na serbskich wučerjach přewiny. W lěće 1950 zahaji so wučerski studij, kotryž dwě lěće traješe; pozdźišo so studij na tři lěta a wot 1964 na štyri lěta podłuži. Dla rozšěrjenja wučerskeho wukubłanja přesydli so Serbski wučerski wustaw 1952 do Małeho Wjelkowa a 1959 do Budyšina. Nimo tutoho kubłanišća za wučerjow delnjeho a hornjeho schodźenka wukubłachu so tohorunja na Lipšćanskej uniwersiće wot nazymy 1951 při Serbskim instituće (wot 1969 Institut za sorabistiku) wučerjo serbšćiny w kombinaciji z dalšim předmjetom za horni schodźenk.

Nowu kwalitu docpě narodnostna politika mjez 1952 a 1958. Rozsudna bě šěroka akceptanca serbskich należnosćow we wysokich stronskich kruhach. Tole pokaza so w kedźbyhódnych pospytach spěchowanja serbskeje rěče a kultury w statnym, towaršnostnym a hospodarskim žiwjenju pod hesłom „Łužica budźe dwuróčna“.[55] Tež šulstwo so do plana dwuróčnosće zapřija. Wo tym swědči postajenje ministra za ludowe kubłanje NDR z lěta 1952 k rjadowanju šulskich poměrow w serbskoróčnych kónčinach krajow Sakskeje a Braniborskeje. Postajenje orientowaše so po Serbskim zakonju z obligatoriskim wobdźělenjom wšěch serbskich dźěći na maćernoróčnej wučbje. Važny wuspěch bě zawjedźenje serbskeje wučby na wjacorych šulach Delnjeje Łužicy. Ličba wobdźělnikow dale rozrosće. W šulskim lěće 1952/53 wopyta něhdźe 8 000 šulerjow serbsku wučbu, w šulskim lěće 1954/55 bě jich nimale 9 500.[56] W tutym času eksistowaše w dwuróčnych kónčinach 11 serbskich šulow (serbska šula typ A) – přeważnje w katolskim sydlenskim rumje –, hdźež podawaše so wučba kompletnje serbsce. Nimo toho poskićichu so w 94 B-šulach, z nich 22 w Delnjej Łužicy, tydźensce dwě resp. tři hodźiny serbšćiny. Wuwučowanska rěč pak bě němska.

Srjedź połstatych lět naćisny so w Serbskim zarjedźe plan za dalše wuwiće šulstwa we Łužicy. Přez nastaće centralnych šulow skićeše so składnosć, serbskich a němskich šulerjow do wšelakich rjadownjow dźělić. Wotpohladane bě, w dalšich kónčinach Łužicy A-rjadownje za serbske dźěći wutworić, w kotrychž by so wučba we wšelakich předmjetach serbsce podawała. Za tamne dźěći, tež němske, měješe wobdźělenje na serbskej wučbje obligatoriske być. Planowany bě dale wuwity system A- a B-šulow za wšě kónčiny Łužicy. Dalše namjety nastupachu nowej strukturje wotpowědowace změny we wučerskim wukubłanju. Za přesadźenje obligatoriskeje serbšćiny bě trjeba

---

[55] Fred Oelßner: Sorben und Deutsche haben die gleichen Interessen. Begrüßungsansprache auf dem III. Bundeskongreß der Domowina am 28. März 1955 in Bautzen, Bautzen 1955, str. 21.

[56] Přir. Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0312, Entwicklung des obersorbischen Schulwesens 1948–1954, bjez datuma.

wjetšu ličbu wučerjow wukubłać. W spěšnje rosćacym měsće Wojerecy planowaše so nowy serbski wučerski wustaw, kotryž měješe něhdźe 800 studentow wopřijeć.[57]

Plany, dwuréčne šulstwo rozšěrić, so njezrealizowachu. Mjeńšinowa politika storči na swoje hranicy. Wosebje wysocy funkcionarojo w ministerstwje za ludowe kubłanje přećiwo tajkim planam wustupowachu. Samo cyły rjad serbskich zastupjerjow wupraji swoje dwěle nastupajo rozšěrjenje serbskeho šulstwa, wšako měješe serbska rěč – wosebje w něhdyšich pruskich kónčinach – niski prestiž. Tež wužiwanje serbšćiny w zjawnym žiwjenju so njepřesadźi, wone zwrěšći mj. dr. na njeakceptancy w ludnosći. Tak hrožachu někotři němscy wobydlerjo wosebje w Delnjej Łužicy z wotskazanjom nowiny „Lausitzer Rundschau“, dokelž so tam hdys a hdys nastawki w serbskej rěči wozjewichu. Druzy pokazachu swój protest ze spalenjom dwuréčnych hamtskich publikacijow a z tym, zo so na wólbach njewobdźělichu. Tež wulki dźěl Serbow signalizowaše jenož mało zajima za wužiwanje serbšćiny w zjawnosći. Tohorunja w šuli jewjachu so protesty ze stron starših, kotřiž přećiwo wobdźělenju swojich dźěći na serbskej wučbje wustupowachu. Na wšelakich šulach, wosebje w srjedźnej a Delnjej Łužicy, wusměšowachu so wučerjo, kotřiž za serbšćinu wabjachu. We wjacorych šulach dyrbješe so serbska wučba přećiwo protestam starših zakitować.[58]

Po V. stronskim zjězdźe SED 1958 wusměri so politika na forsěrowany natwar socializma. Stronscy funkcionarojo SED žadachu sej podrjadowanje serbskeje rěče a kultury socialistiskemu natwarej. Tež dwuréčne šulstwo poćerpi rozsudne poražki. W oktobru 1962 wozjewi so šulskopolitiski wukaz za serbske A-šule (6. wuwjedźenske postajenje). Tu předpisa so wuwučowanje přirodowědnych předmjetow wot srjedźneho schodźenka jenož hišće w němčinje. Z tym so wuznam serbšćiny nětko tež w regionach A-šulow raznje pomjeńši.

Nimo toho so spočatk šěsćdźesatych lět problemy w B-šulstwje kopjachu. Konflikty, kaž njejasne rjadowanje serbšćiny porno druhej wučbje, přidatne hodźiny, njedosahaca fleksibelnosć w podawanju serbšćiny abo njewěstosć při kriterijach wobdźělenja na serbšćinje, nadal wobstejachu. Diskusije wo serbskej wučbje sylnje přiběrachu. Ministerstwu za ludowe kubłanje bě jasne, zo měješe so hinaše rjadowanje B-šulstwa namakać. 30. apryla 1964 wuda so t. mj. 7. wuwjedźenske postajenje. W nim přetłóči so wersija swobodneho rozsuda starših nastupajo wobdźělenje dźěći na serbskej wučbje. Domowinje a serbskim institucijam so samo zakaza za serbsku wučbu wabić. Někotři šulscy funkcionarojo wuwjedźenja mjenowaneho postajenja hišće překročachu. We Wojerowskim wokrjesu žadaše sej šulski radźićel, zo dyrbja starši pisomnu próstwu zapodać, chcedźa-li swoje dźěći na serbsku wučbu słać. Zwjetša podawaše so serbšćina w njepřijomnych časach, wokoło 15 do 18 hodź. Tohodla so wosebje šulerjo na wsach, kiž běchu na bus wjazani, na serbskej wučbje njewobdźělachu. Tam pak bě maćernoréčna substanca hišće sylna. Wšelake ze stron Serbow zwuraznjene wobmyslenja wobhladowachu a kritizowachu so jako „serbski nacionalizm“.[59] Ličba wobdźělnikow spadny wo wjace hač dwě třećinje – na někak 3 000 šulerjow – a docpě swój najniši staw powójnskeho časa.

---

[57] SAPMO BArch, IV 2/13/380, Disposition für die Aussprache über die Aufgaben des Staatsapparates bei der Wahrung der Rechte der sorbischen Bevölkerung, erarbeitet von der HA Sorbenfragen des MdI, bjez datuma [1956].

[58] Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0458, Beteiligung am sorbischen Sprachunterricht im zweisprachigen Gebiet, bjez datuma.

[59] Přir. SAPMO BArch, DY 30/IV/A 2/13/132, Bericht der HA Sorbenfragen über Untersuchung verschiedener Schulen in Zusammenhang mit der Erfüllung der 7. DB.

Předpisy 7. wuwjedźenskeho postajenja wšak so wot wšitkich Serbow bjeze wšeho njeakceptowachu. Najsylniše rozestajenja jewjachu so při rozmołwach ze serbskej inteligencu w Budyšinje. Też ze strony serbskich fararjow a Serbow na wsach bě protest słyšeć. Na informaciskej zhromadźiznje w Lichanju wróćichu někotři Serbja Domowinje swoje sobustawske knižki, dokelž bě zwjazkowe předsydstwo tutej politice oficielnje přihłosowało. Mjez serbskimi staršimi pokazowaše so wulka bjezradnosć. We Wujeżku so na rjadnym šulskim posedźenju wulki dźěl serbskich staršich přećiwo wučbje w maćerščinje wupraji. Dźeń pozdźišo pak dźěchu k wučerjej a přizjewichu swoje dźěći za serbšćinu. W Hućinje wopytachu někotři starši serbske swójby, zo bychu jich wo wobdźělenju na wučbje přeswědčili.[60] Poćežowaca bě situacija za serbskich wučerjow. Na někotrych šulach so wot šulerjow wusměšowachu: „Přestańće skónčnje ze serbšćinu, wona so tak a tak zlikwiduje.“[61] Šulerjo, kotřiž dale na serbsku wučbu chodźachu, so hanjachu. Też w Domowinje knježeštej bjezradnosć a bjezmócnosć. Bjarnat Nowak, 1. sekretar Domowiny, wotpokazowaše raznje zamjezowanje serbšćiny w šulskej wučbje akceptować. Dokelž swoje nastajenje njezměni, dyrbješe swoje zastojnstwo złožić.[62]

Ważne bě dalewobstaće A-šulstwa. Srjedź šěsćdźesatych lět eksistowachu plany, wosebity status A-šulstwa zběhnyć a serbsku wuwučowansku rěč dale přikrótšić. Na kóncu pak namaka so rjadowanje, zo móžachu też małe A-šule dale eksistować, z tym zo so wutworjenje rjadownjow z wosom šulerjemi přizwoli.

Po 1964 prócowachu so serbske institucije wo změny we wšelakich dypkach płaćaceho šulskeho postajenja. Předewšěm jednaše so wo to, zo njeby so Domowinje hižo dlěje zakazało staršich wo ważnosći serbskeje wučby přeswědčić. Nimo toho spytachu serbscy funkcionarojo serbsku wučbu skonsolidować z tym, zo organizowachu mj. dr. dalekubłanja serbskich wučerjow. W tutym času zaběžachu też olympiady serbskeje rěče. 1968 wobzamkny so skónčnje 4. wuwjedźenske postajenje, přez kotrež so wšelake negatiwne předpisy z lěta 1964 zběhnychu. Tuž smědźeše Domowina zaso za serbsku wučbu wabić, tak zo w slědowacych lětach ličba serbsce wuknjacych widźomnje rozrosće. W sydomdźesatych a wosomdźesatych lětach wobdźěleše so 5 000 do 6 000 šulerjow na serbskej wučbje.[63]

Tola w realiće so wopokaza, zo njepřinjese wukubłanje we wobłuku B-šulstwa za zachowanje serbšćiny spokojace rezultaty. Zaměr, zo šulerjo tutu rěč běžnje wobknježa, so jenož zrědka docpě. Dwě abo tři hodźiny serbšćiny wob tydźeń běchu w regionach z B-šulemi njedosahace za zdźerženje žiweje rěče. Asimilacija w sydomdźesatych a wosomdźesatych lětach dale přiběraše. Nimo toho so też komunikaciske rumy serbšćiny w swójbje a wjesnej zjawnosći – zwonka serbskich katolskich wsow – dale a bóle pomjeńšichu. Přiwšěm pak so žana nowa metoda wuchowanja serbšćiny njenałožowaše.

---

60 Sächs. HStA Dresden, IV/A. 4.01.082, SED-Kreisleitung Bautzen, Informationsbericht über die neue Bildungskonzeption und die 7. DB vom 18. 6. 1964.

61 Też tam.

62 Ludwig Elle: Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989, Bautzen 1995, str. 57 sl.

63 Też tam, str. 58.

Wuhlad

Dwuréčne šulstwo w Němskej za dansku, sewjerofrizisku a serbsku mjeńšinu je dźensa zakonsce zapisane. W krajnej wustawje Schleswigsko-Holsteinskeje rjaduje so šulstwo za dansku a sewjerofrizisku ludowu skupinu a we wustawomaj Sakskeje a Braniborskeje za Serbow. W Južnej Schleswigskej eksistuja mjeńšinowe šule z danskej wuwučowanskej rěču; němčina přidruži so hakle wot druheho lětnika. Nošer mjeńšinowych šulow je Danske šulske towarstwo, štož zawěsći danskej mjeńšinje respektabelnu kubłansku awtonomiju. Tuta zepěra so na wšelake wobsahowe a financielne dojednanja mjez němskim a danskim statom. Nimo danskich šulow natwarichu w Južnej Schleswigskej syć danskich předšulskich kubłanišćow. W šulskim lěće 1992/93 chodźeše 5 253 šulerjow do danskich šulow, 1995 bě jich 5 536. Po tym pak ličba dźěći na danskich šulach spadowaše na 4 200 w lěće 2002 a na 3 701 w šulskim lěće 2004/05.[64] Problem při tym je, zo drje wulka ličba dźěći danske předšulske kubłanišća wopyta, ale po tym němske zakładne šule.

Pola Sewjernych Frizow so wuměnjenja za frizišćinu w šuli w přirunowanju z časom do 1990 polěpšichu. Wuwučowanje mjeńšinoweje rěče w Sewjernej Friziskej so na wulkej ličbje šulow zaruči, hdźež podawa so fakultatiwnje frizišćina. Wučba pak je wobmjezowana na tydźensce dwě hodźinje a podawa so husto jenož w někotrych lětnikach. Hakle spočatk dźewjećdźesatych lět nałožowaše so frizišćina w prěnim a druhim lětniku zakładneje šule kaž tež w pěstowarnjach. Ličba šulerjow w frizišćinje rozrosće wot něhdźe 1 000 w lěće 1990 na 1 261 w lěće 2000 a w šulskim lěće 2005/06 na 1 455. W přitomnosći so frizišćina na nimale wšitkich zakładnych šulach Sewjerneje Friziskeje poskići, ale jenož na mało šulach sekundarneho schodźenka; to rěka, zo so po štwórtym lětniku z wuwučowanjom w frizišćinje hižo systematisce njepokročuje. W lěće 2000 wobdźěli so 1 261 šulerjow na 26 šulach na wučbje frizišćiny; z nich w cyłku 1 097 na zakładnych, ale jenož 164 šulerjow w pokročowanskich šulach.[65] To rěka, zo jenož 13 procentow wšitkich šulerjow zakładnych šulow w pjatym lětniku z wučbu w frizišćinje pokročuje. Přiwšěm nałožuje so frizišćina w rosćacej ličbje pěstowarnjow. W lěće 2002 wuknychu dźěći w 17 pěstowarnjach frizišćinu.

W přirunowanju ze Sewjernymi Frizami bě w lěće 1990 wuchadźišćo serbskich šulow wo wjele lěpše. W šulskim lěće 1989/90 wobdźěli so hišće 6 175 šulerjow na hodźinach serbšćiny resp. so w tutej rěči wuwučowaše. Ale po politiskim přewróće ličba sylnje spadny a docpě w šulskim lěće 1991/92 z něhdźe 4 000 šulerjemi přechodnje swój najniši staw. W přichodnych lětach zajim na serbšćinje zaso stupaše. W lěće 1994 wopytowachu 4 810 šulerjow hodźiny serbšćiny a w lěće 1998 docpě so přechodny wjeršk z něhdźe 5 500 wobdźělnikami. Ale kónc dźewjećdźesatych lět ličba zaso spadny na 4 864 w lěće 2000 a na 3 888 w lěće 2005. Tute změny su sćěh woteběraceje ličby porodow w nowych zwjazkowych krajach po 1990 kaž tež wotpućowanja wosebje młodeje generacije do zapadnych dźělow Němskeje. Najsylniši spad pokaza so w Sakskej: wot 3 683 šulerjow w lěće 1995 na 2 281 w lěće 2005. W Sakskej pak so tradicionelnje wjace šulerjow na serbšinje wobdźěli hač w Braniborskej. W Delnjej Łužicy so ličba stabilizowaše resp. stopnjowaše, ale jenož w zakładnej šuli. W lěće

---

64 Přir. Pressemitteilung des SSW, 14. 9. 2005.

65 Hlej Thomas Steensen: Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert, str. 95 (kaž přisp. 51). K aktualnej statistice přir. Kleine Anfrage des Abgeordneten Lars Harms (SSW) und Antwort der Landesregierung, Ministerin für Bildung und Frauen, 28. 11. 2005.

1995 wobdźěli so tu 1 050 šulerjow na serbšćinje, w lěće 2005 1 618; při tym pak 1 059 na zakładnych šulach, ale jenož 53 na srjedźnych šulach a 506 šulerjow na gymnaziju. W Sakskej bě w lěće 2005 wot cyłkownje 2 281 na serbšćinje so wobdźělacych šulerjow 1 140 maćernorečnych resp. Witaj-dźěći, w Delnjej Łužicy wot cyłkownje 1618 serbšćinarjow 81 Witaj-dźěći. Tendenca zawrjenja wšelakich srjedźnych šulow (eksistenca dwuréčnych zakładnych šulow je tuchwilu zaručena) dla negatiwneho wuwića šulerskich ličbow wuskutkuje so wosebje negatiwnje na Serbow. Tak njedowoli Sakske kultusowe ministerstwo w lěće 2001, njehladajo na sylne protesty, w serbskej srjedźnej šuli w Chróšćicach wutworjenje 5. lětnika. To dowjedźe na kóncu k zawrjenju tutoho kubłanišća. Podobne problemy jewja so w najnowšim času w srjedźnej šuli w Radworju a w Pančicach-Kukowje. Mjeztym zo je sudniski wusud w Radworju k zachowanju 5. lětnika dopomhał, ma so po woli Sakskeho statneho ministerstwa za kultus kaž tež wokrjesneho sejmika w Kamjencu Serbska srjedźna šula w Pančicach zawrěć. Při wšěm je tuta šula jako nakromne kubłanišćo runje tak trěbna kaž w Ralbicach a w Radworju, zo njebychu so potencielni zajimcy za serbšćinu we wokolnych němskich wsach zhubili. Tu dyrbi so, hladajo na dale spadowace šulerske ličby, akceptabelne rjadowanje namakać.[66]

Važne městno we wobłuku serbskeho kubłanja a při rewitalizaciji rěče zaběra modelowy projekt Witaj, kotryž so wot lěta 1998 w praksy nałožuje. We Witaj-pěstowarnjach wuknu dźěći wot serbskoréčnych pěstowarkow na zakładźe metody imersije serbsku rěč rozumić a rěčeć. Tutón modelowy projekt je w prěnjej měrje předwidźany za regiony, hdźež so w swójbje hižo serbsce njeréči. Aktualnje wobsteji w lěće 2006 w Hornjej a Delnjej Łužicy 8 pěstowarnjow z dospołnej a 15 předšulskich kubłanišćow z parcielnej imersiju. W někotrych městnach wopytaja dźěći po tym rjadownje w zakładnych šulach po nowym pedagogiskim koncepće „2plus“. Tu spyta so dwuréčne kubłanje dźěći w šuli dale wjesć. W zakładnej šuli w Žylowje, dźensa město Choćebuz, wuwučuje so tydźensce sydom hodźinow w serbšćinje – nimo tři hodźinow w serbšćinje wužiwa so maćerščina tohorunja w matematice, w rysowanju a w dalšich předmjetach. W Slepom, Delnjošlesko-hornjołužiski wokrjes, wuwučuje so tydźensce samo 14 hodźin w serbšćinje. Na podobne wašnje wutworichu so rjadownje na zakładnymaj šulomaj we Wojerecach kaž tež w Barće, wokrjes Budyšin. Na modelowy projekt Witaj w šuli natwarjaca pedagogiska koncepcija „2plus“ so w srjedźnych šulach a na gymnaziju pokročuje. Zaměr je dwuréčne kubłanje dźěći w serbskich a Witaj-pěstowarnjach (abo skupinach) kaž tež w serbsko-němskich šulskich rjadownjach. Witaj-iniciatiwa ma so na dalše regiony Hornjeje a Delnjeje Łužicy rozšěrić, zo by nastała syć tajkich pěstowarnjow a na nje natwarjacych šulow po cyłej dwuréčnej Łužicy.[67]

---

[66] K aktualnej situaciji dwuréčneho kubłanja: Ludmila Budarjowa: Z jasnym wusměrjenjom do přichoda. 15. sobustawska hłowna zhromadźizna Serbskeho šulskeho towarstwa z. t. dnja 1. apryla 2006 w Chróšćicach, w: Serbska šula 59 (2006) 2, str. 47–56.

[67] K Witaj-projektej Ludmila Budar: Zum sorbischen Schulwesen, w: Werner Wiater/Gerda Videsott (wud.): Schule in mehrsprachigen Regionen Europas, Frankfurt/Main 2005, str. 315–334.